

IFAU – INSTITUTET FÖR
ARBETSMARKNADSPOLITISK
UTVÄRDERING

Erfarenheter av svensk arbetsmarknadspolitik

Susanne Ackum Agell,
Martin Lundin

STENCILSERIE 2001:1

Erfarenheter av svensk arbetsmarknadspolitik^Ω

av

Susanne Ackum Agell & Martin Lundin

2001-08-17

Ingress

1990-talets försämrade arbetsmarknadsläge har inneburit förändrade förutsättningar för arbetsmarknadspolitiken. I denna artikel, som är publicerad i *Ekonomisk debatt* (2001, årg 29, nr 4, s 239-250), sammanfattar vi vad den arbetsmarknadspolitiska forskningen har att säga om erfarenheterna från den förda politiken under senare år.

^Ω Denna artikel bygger till stora delar på Ackum Agell (1994, 1995, 1996, 1998) och Ackum Agell m fl (2000). Vid IFAU pågår för närvarande en omfattande sammanställning av arbetsmarknadspolitikkens sysselsättningseffekter. Vi vill tacka Anders Forslund och Maria Hemström som bidragit med synpunkter på denna artikel; Anders Harkman, Eva Johansson, Sara Martinson och Kristian Persson bidrog med synpunkter på en tidigare version. I de fall vi utfärdar några policyrekommendationer är dessa ett uttryck för våra egna bedömningar och de delas inte nödvändigtvis av det forskningsinstitut där vi är anställda.

Innehållsförteckning

1	Inledning	3
2	Arbetsmarknadspolitikens organisation	4
3	Arbetsmarknadspolitikens makroeffekter	6
3.1	Arbetskraftsutbudet.....	6
3.2	Sysselsättningseffekter.....	7
3.2.1	Direkt undanträngning.....	7
3.2.2	Undanträngning via lönebildningen	8
3.2.3	Arbetskraftens rörlighet.....	9
4	Arbetsmarknadspolitikens individeffekter	10
4.1	Förmedlingsverksamhet.....	10
4.2	Arbetsmarknadsutbildning och subventionerad sysselsättning.....	11
4.2.1	Arbetsmarknadsutbildning	12
4.2.2	Subventionerad sysselsättning.....	13
4.3	Stigmatisering av långtidsarbetslösa.....	14
5	Slutord.....	15
	Referenser	17

1 Inledning

I Rehn-Meidner-modellen har den aktiva arbetsmarknadspolitiken som uppgift att påskynda strukturomvandlingen i ekonomin: De människor som slogs ut från sektorer som inte var lönsamma skulle, via en aktiv arbetsmarknadspolitik, slussas över till expanderande sektorer. Här består politiken främst av olika rörlighetsstimulerande åtgärder, såsom arbetsmarknadsutbildning och flyttbidrag. Denna syn på politiken kom att präglade dess inriktning från 1950-talet till 1990-talets kris.

Under 1990-talet fick arbetsmarknadspolitiken en omfattning och en inriktning som aldrig tidigare. Nära 2,9 miljoner människor var inskrivna vid arbetsförmedlingen och tidvis deltog mer än 200 000 personer i olika åtgärder;¹ detta motsvarar cirka fem procent av arbetskraften och en betydande del av befolkningen har berörts av politiken. Under 1990-talet introducerades också en rad nya åtgärder; mest utmärkande var en del storskaliga program som innebar subventionerad sysselsättning på den reguljära arbetsmarknaden. Dessutom kom en rad andra aktörer än arbetsmarknadsverket att involveras i utformningen och genomförandet av arbetsmarknadspolitiken; exempelvis så ökade det kommunala inflytandet över politiken.

Det kan nu vara på sin plats att diskutera vad forskningen har att säga om politikens effekter under dessa olika betingelser. I denna artikel² har vi därför för avsikt att, utan att göra anspråk på att vara uttömmande, sammanfatta vad den (svenska) nationalekonomiska forskningen har att säga om effekterna av den aktiva arbetsmarknadspolitiken.³

Artikeln är disponerad på följande vis: I *avsnitt 2* diskuteras arbetsmarknadspolitiken effekter utifrån ett organisatoriskt perspektiv; området har inte studerats i någon större omfattning och vi vill med detta föra upp det på agendan. *Avsnitt 3* sammanfattar arbetsmarknadspolitiken makroeffekter och *avsnitt 4* presenterar dess individeffekter. *Avsnitt 5* sammanfattar våra intryck.

¹ Exklusive de särskilda åtgärderna för handikappade.

² Artikeln är tidigare publicerad i *Ekonomisk Debatt*; se Ackum Agell & Lundin (2001).

³ Det finns också en rad statliga utredningar och forskningsrapporter som behandlar den svenska arbetsmarknadspolitiken utformning och dess effekter; se t ex Forslund (1992), Holmlund (1993), Holmlund, Löfgren & Wadensjö (1993), OECD (1993), SOU 1993:43, Calmfors (1994), Edin & Holmlund (1994), Jackman (1994), Riksdagens revisorer (1994), SOU 1996:34 och Martin (1998). Olika organisatoriska aspekter av arbetsmarknadspolitiken behandlas i ett antal rapporter av Riksrevisionsverket; se t ex RRV (1996, 1999, 2001).

2 Arbetsmarknadspolitikens organisation

Hur ett politikområde organiseras kan påverka utfallet av de insatser som görs; se t ex Rothstein (1997). En misslyckad politisk satsning kan därför ibland förklaras av att den var felaktigt organiserad, snarare än av att den bakomliggande idén var felaktig. Utifrån detta perspektiv diskuteras nedan olika erfarenheter av hur arbetsmarknadspolitikens organiseras⁴ och vilken betydelse detta kan ha för dess effektivitet.

Ett exempel på en viktig organisatorisk aspekt är graden av decentralisering. Sedan 1970-talet har arbetsmarknadspolitikerna gradvis gått mot ökad decentralisering och målstyrning; se t ex Nyberg & Skedinger (1998) och RRV (1996). Under 1990-talet har denna trend fortsatt: Varje arbetsförmedlingen har t ex fått eget resultatansvar, vilket innebär ett ökat ansvar på lokal nivå. Olika typer av lokalt initierade projekt (t ex EU mål 3-projekt) och försöksverksamheter (ofta med ”otraditionella inslag”) är andra viktiga delar av de senaste årens arbetsmarknadspolitik. Man har även ökat det kommunala inflytandet över politiken under 1990-talet. Exempel på detta är frikommuner; kommunal majoritet i arbetsmarknadsnämnderna (tidigare arbetsförmedlingsnämnderna); och kommunalt ansvar för arbetslösa ungdomar. Man kan också se en tydlig ökning av antalet arbetsmarknadsenheter i kommunerna; se Svenska Kommunförbundet (1999).

Ett decentraliserat beslutsfattande har både för- och nackdelar. Å ena sidan kan det finnas informations fördelar på den lokala nivån, vilka medför att bättre beslut fattas av lokala än av centrala aktörer. Å andra sidan kan man på den lokala nivån komma att bortse från att besluten kan ha konsekvenser som går utanför den egna sfären. Det finns t ex en tydlig spänning mellan stat och kommun: För det första bedriver kommunerna en omfattande verksamhet med stora utgifter och det kan därför ligga nära till hands att försöka använda arbetsmarknadspolitiska medel för att främja de egna aktiviteterna. För det andra kan enskilda kommuner ha ett intresse av att behålla och/eller öka befolk-

⁴ Arbetsmarknadspolitikerna utförs huvudsakligen i Arbetsmarknadsverket (AMV) regi. Arbetsmarknadsstyrelsen (Ams) ansvarar för politiken på nationell nivå, länsarbetsnämnderna (Lan) är verkets organ på regional nivå, medan arbetsförmedlingarna (AF) sköter det praktiska arbetet på lokal nivå.

ningsmängden, vilket kan stå i konflikt med behovet av en flexibel arbetsmarknad med hög grad av geografisk rörlighet.

Huruvida för- eller nackdelar av en decentraliserad arbetsmarknadspolitik dominerar är en empirisk fråga. Oss veterligen finns det bara två studier från senare år som, ur ett nationalekonomiskt perspektiv, studerar effekter av en ökad decentralisering: Behrenz, Delander, Niklasson & Nyberg (1999) och Lundin & Skedinger (2001). Resultaten från dessa undersökningar refereras nedan.

Frikommunförsöket genomfördes med syftet att öka den lokala samverkan mellan arbetsförmedlingarna och, i första hand, kommunerna. Kommunerna i försöksområdena gavs ett större inflytande över politiken, men samtidigt ställdes krav på kommunal delfinansiering. Behrenz, Delander, Niklasson & Nyberg (1999) finner ingen positiv effekt av själva försöket. Resultaten indikerar däremot att sannolikheten för arbetslösa att få ett fast arbete är större i de kommuner som de facto ökat samverkan mellan olika lokala aktörer; detta oavsett om de deltagit i försöksverksamheten eller ej.

En första del av frikommunförsöket utgjordes av kommunal majoritet och ordförandeskap i de s k arbetsförmedlingsnämnderna⁵, något som senare kom att omfatta alla kommuner i landet. Lundin & Skedinger (2001) undersöker erfarenheterna från denna reform. Man finner att det stärkta kommunala inflytandet medförde att de lokala initiativen ökade (i form av fler åtgärder i kommunal regi), samt att man i försöksområdena i större utsträckning, än i de kommuner som inte deltog i försöket, riktade åtgärder mot utsatta grupper. Vad detta i sin tur innebär för arbetsmarknadspolitikens effektivitet kan inte studien ge svar på. Författarna finner emellertid ingen tendens till geografiska inlåsningseffekter, dvs att de arbetslösa i försöksområdena skulle vara mindre villiga att söka jobb utanför den lokala arbetsmarknaden.⁶

Ökad decentralisering innebär också att det blir svårare för staten att följa och styra arbetsmarknadspolitikens utformning och målpuppfyllelse. Att detta ibland varit fallet visar t ex studier av den aktivare användningen av arbetslöshetsersättningen (Martinson 1999) och försöksverksamheten med friare användning av arbetsmarknadspolitiska medel på länsnivå (Persson & Regnéér 1999 och Persson & Johansson 2000). Försöklänsverksamheten utgör ett

⁵ Nämndernas uppgift är att anpassa arbetsmarknadspolitik till lokala förutsättningar.

⁶ Resultaten bör dock tolkas med viss försiktighet, eftersom måttet på regional inlåsning kan vara behäftat med mätfel och generaliserbarheten är något oklar.

tydligt exempel på den brist på överensstämmelse som kan uppstå mellan den centrala, regionala och lokala nivån. Försöket har bl a dokumenterats på ett sådant sätt att tillförlitliga utvärderingar visat sig omöjliga att genomföra; se Persson & Johansson (2000).⁷ Denna förlust av kontroll är ett betydande problem om de lokala aktörernas mål skiljer sig från de centrala politikernas ursprungliga intentioner; att så kan vara fallet visar Lundin (1999) i sin undersökning av arbetsförmedlingsnämnderna. Studien tyder också på att lokala aktörer, utanför AMV, ofta har svårt att veta sin roll i arbetsmarknadspolitiken och att styrningen och utbildningen av dessa varit bristfällig. I linje med detta ligger också Riksrevisionsverkets påpekande att styrningen av otraditionella verksamheter varit bristande; se RRV (2000).

Det är ännu för tidigt att säga om för- eller nackdelarna av en decentraliserad arbetsmarknadspolitik dominerar; antalet undersökningar är helt enkelt för få. Det finns således all anledning att uppmuntra till fler studier på området.⁸

3 Arbetsmarknadspolitikens makroeffekter

Syftet med det här avsnittet är att ge en översikt av vad forskningen säger om arbetsmarknadspolitikens effekter på hela ekonomin. Vi diskuterar arbetskraftsutbud, sysselsättning och arbetskraftens rörlighet.

3.1 Arbetskraftsutbudet

Resultat från utländska studier tyder på att arbetskraftsdeltagandet påverkas av arbetsmarknadsläget. Man har t ex funnit att individer lämnar arbetskraften då det är svårt att få jobb. Om utträdet ur arbetskraften blir permanent, så kan en negativ störning på arbetsmarknaden få långsiktiga effekter på ekonomins funktionssätt. Det finns t ex en risk för att då konjunkturen förbättras så uppstår flaskhalsar på arbetsmarknaden och därmed ett ökat inflationstryck.

⁷ Detta problem kan naturligtvis även uppstå vid en centraliserad politik, men det har visat sig vara speciellt stort i de fall friheten på subnationell nivå har ökat; se Benmarker m fl (2000) för en fördjupad diskussion av problemet.

⁸ Arbetsmarknadspolitikens organisation studeras dock bl a i rapporter från Riksrevisionsverket; se t ex RRV (1996, 2001). Förvaltningen som forskningsområdet har man främst ägnat sig åt inom statsvetenskapen; se t ex olika artiklar i Rothstein (1997).

Politiska åtgärder som förhindrar att människor lämnar arbetskraften under en lågkonjunktur skulle således kunna ha gynnsamma effekter på ekonomin. Under 1990-talet så har arbetsmarknadspolitiken fått en inriktning och omfattning som gör det intressant att studera dess effekter ur detta perspektiv. Det finns dock, oss veterligen, inga svenska studier som *direkt* har studerat hur arbetsmarknadspolitiken påverkar arbetskraftsdeltagandet; detta utgör således ett prioriterat forskningsområde. Det är dock värt att notera att Dahlberg & Forslund (1999) finner *indirekt* evidens för att den aktiva arbetsmarknadspolitiken ökar arbetskraftsdeltagandet.

3.2 Sysselsättningseffekter

3.2.1 Direkt undanträngning

När det gäller en utvärdering av arbetsmarknadspolitiken effekter på sysselsättning är frågan om nettoeffekter av central betydelse. Det finns en uppenbar risk att en åtgärd används för att ge sysselsättning åt personer som helt eller delvis övertar arbetsuppgifter, vilka utan åtgärden skulle ha utförts av en annan person. Detta brukar kallas för *direkt undanträngning*.

Undanträngning kan anta olika former: När en arbetsgivare väljer att anställa en arbetslös person med ett bidrag från Ams istället för en person utan bidrag talar man om en *substitutionseffekt*. Substitution innebär minskad reguljär sysselsättning, men kan ändå motiveras om den som får jobbet tillhör en grupp av arbetslösa som utan bidrag skulle ha mycket svårt att finna arbete på egen hand och den person som inte får jobbet har mycket lätt att finna jobb på egen hand. Om en arbetsgivare skulle ha anställt exakt samma person även utan bidrag handlar det istället om en så kallad *dödviktseffekt*. Dödviktseffekter är på alla sätt negativa. En tredje form av direkt undanträngning, *konkurrensnedvridning*, uppstår om ett företag väljer att anställa en person med bidrag och därigenom skaffar sig en konkurrensfördel i förhållande till företag som inte utnyttjar möjligheten. Därmed trängs arbeten undan på det företag som inte drar nytta av bidrag.

Vad vet vi då om undanträngningens omfattning? Att delar av den aktiva arbetsmarknadspolitiken leder till direkt undanträngning är knappast ett kontroversiellt påstående. Storleken på undanträngningen har däremot varit före-

mål för mycken diskussion.⁹ Problemet med undanträngningseffekter uppmärksammades tidigt. Gramlich & Ysander (1981) studerar undanträngningseffekter i samband med beredskapsarbeten och finner att undanträngningen är stor i de fall där beredskapsarbeten är förlagda till byggnadsbranschen; där är substituerbarheten stor mellan olika typer av arbetskraft. Liknande resultat erhålls i Forslund & Krueger (1993). Under senare år har undanträngning studerats av bl a Calmfors & Skedinger (1995), Forslund (1996) och Dahlberg & Forslund (1999). Calmfors & Skedinger (1995) finner att resultaten är känsliga för val av modell och att åtgärder som innebär subventionerad sysselsättning tränger undan reguljär sysselsättning, medan man inte finner någon undanträngning av utbildningsåtgärder. Dahlberg & Forslund (1999) finner liknande resultat, om än något mindre undanträngning än de man funnit i tidigare studier.

3.2.2 Undanträngning via lönebildningen

De arbetsmarknadspolitiska åtgärderna kan även tränga undan reguljär sysselsättning via lönebildningen i ekonomin. Man tänker sig här att löneförhandlarna sätter lönen medvetna om att en löneökning medför en lägre arbetskraftsefterfrågan. I dessa modeller dämpas lönesättarnas krav av hotet om öppen arbetslöshet, eftersom det bl a åsamkar de anställda inkomstförluster. Om nu lönesättarna tror att en stor del av dem som blir arbetslösa slussas över till arbetsmarknadspolitiska program (som bl a förväntas leda till en ökad sannolikhet att få ett nytt jobb efter deltagande) kan detta medföra att arbetslöshetshotet i löneförhandlingarna urholkas. Lönerna i ekonomin kan således bli högre och (den reguljära) sysselsättningen lägre i fallet med överföring av arbetslösa till arbetsmarknadspolitiska program.

I svenska studier har man i regel funnit att öppen arbetslöshet verkar mer lönedämpande än deltagande i någon arbetsmarknadspolitisk åtgärd; se t ex Calmfors & Forslund (1990), Holmlund (1990) och Forslund (1995, 1997). En överföring av arbetslösa personer till åtgärder kan således medföra en tendens till löneökning och därför en risk för lägre reguljär sysselsättning. Dessa undersökningar bygger huvudsakligen på data före 1990-talets lågkonjunktur. Huvudresultatet i den senaste studien på området (Forslund & Kolm 2001) tyder däremot på att arbetsmarknadspolitiken inte har någon löneuppdrivande effekt.

⁹ Direkta undanträngningseffekter studeras även i ett antal enkätstudier; se t ex Ams (1997, 1998a, 1998b).

Enligt Forslund & Kolm är huvudförklaringen till detta resultat att en del data-serier har reviderats jämfört med de som använts i tidigare studier.

3.2.3 Arbetskraftens rörlighet

Om arbetskraften är trögrörlig kan en tillfällig störning medföra matchningsproblem på arbetsmarknaden – de nya jobben uppstår inte alltid i de regioner (eller inom de yrken) där de arbetslösa bor (eller har yrkeskunskap). Arbetsmarknadspolitiken kan påverka arbetskraftens rörlighet, både geografiskt och yrkesmässigt. Det är i detta sammanhang väsentligt att skilja mellan rörlighetsbefrämjande åtgärder (såsom förmedlingsverksamhet, flyttbidrag och arbetsmarknadsutbildning) och åtgärder som innebär subventionerad sysselsättning.

De rörlighetsfrämjande åtgärderna har som direkt syfte att motverka matchningsproblemen på arbetsmarknaden. Enligt Harkman (1988) har förmedlingsverksamhet och flyttbidrag stimulerat till ökad rörlighet. Westerlund (1992) finner däremot inget samband mellan flyttbidrag och geografisk rörlighet. I sin utvärdering av starthjälpen finner Storrie & Nättorp (1997) att en ändring i starthjälpsbeloppet har en liten, om någon, effekt på den genomsnittliga flyttningens benägenheten.

Vilken effekt har då de åtgärder som innebär subventionerad sysselsättning på den geografiska rörligheten? I litteraturen har man främst uppmärksammat att arbetsmarknadspolitik kan leda till geografisk och yrkesmässig inlåsning; se t ex Calmfors (1994). Geografisk inlåsning kan uppstå om en ökning av åtgärder som innebär subventionerad sysselsättning från Ams har samma effekt som en ökning av arbetskraftsefterfrågan på den reguljära arbetsmarknaden – individer som annars skulle ha flyttat väljer att stanna om de får en plats i någon åtgärd. Yrkesmässig inlåsning uppstår om individer med yrkeskunskaper som inte längre efterfrågas av arbetsgivarna, på grund av möjligheten att delta i en åtgärd, skjuter på beslutet om omskolning eller vidareutbildning. Studier på detta område finner ett visst stöd för att arbetsmarknadspolitiken medför regionala inlåsningseffekter; se Edin, Heiborn & Nilsson (1998), Fredriksson (1999), Harkman (1988), McCormick & Skedinger (1992) och Nils-

son (1982).¹⁰ Det saknas, oss veterligen, svenska empiriska studier av eventuella yrkesmässiga inläsningseffekter, vilket sannolikt förklaras av att det inte har funnits något officiellt yrkesregister i Sverige.¹¹

4 Arbetsmarknadspolitikens individeffekter

I detta avsnitt flyttar vi fokus från arbetsmarknadspolitikens makroeffekter till dess individeffekter. Vi berör förmedlingsverksamhet, arbetsmarknadsutbildning och subventionerad sysselsättning samt stigmatisering av långtidsarbetslösa.

4.1 Förmedlingsverksamhet

En viktig del av arbetsmarknadspolitikerna är förmedlingsverksamheten. Den har som huvuduppgift att åstadkomma en effektiv matchning mellan de arbetssökande och de lediga jobben i ekonomin. Förmedlingsverksamhet är en av få åtgärder där man i internationella studier så gott som alltid hittat positiva resultat på individernas möjligheter att få jobb; se t ex Martin (1998). Även tidigare svenska studier redovisar positiva resultat av intensifierad förmedlingsverksamhet.¹² Det finns, så vitt vi vet, inga systematiska utvärderingar av den delen av politiken under 1990-talet.

Det finns en allmän föreställning om att det under 1990-talets kris inte fanns några arbeten att förmedla. Andersson (1999) och Persson (1999) visar dock att det även under en djup lågkonjunktur sker många anställningar. Således finns det knappast någon anledning att tro att förutsättningarna för intensifierad förmedlingsverksamhet skulle ha varit radikalt annorlunda under 1990-talet.

¹⁰ Det kan vara på sin plats att påpeka några problem med studier av arbetsmarknadspolitikens inläsningseffekter. För det första så har de flesta tidigare studier på området klumpat ihop de arbetsmarknadspolitiska åtgärderna. Detta är olyckligt, eftersom arbetsmarknadsutbildning till skillnad från den subventionerade sysselsättningen, främst syftar till att öka individens valmöjlighet på arbetsmarknaden. För det andra görs det i regel ingen distinktion mellan kortsiktiga och långsiktiga inläsningseffekter. För det tredje pekar vissa av studierna på att resultaten är känsliga för val av modell.

¹¹ I skrivande stund är ett yrkesregister under uppbyggnad vid Statistiska centralbyrån (SCB).

¹² Se SOU 1993:43 för en genomgång av äldre utvärderingar av arbetsförmedlingsinsatser.

4.2 Arbetsmarknadsutbildning och subventionerad sysselsättning

Långvarig arbetslöshet innebär en risk för att individen glömmer bort sina yrkeskunskaper eller att de blir föråldrade. Erfarenheten visar dessutom att de nya jobben inte alltid uppstår där de arbetslösa bor. Sammantaget ställer detta mycket höga krav på arbetsmarknadspolitikens utformning: åtgärderna ska dels motverka att den arbetslöses yrkeskunskaper blir förlegade, dels underlätta för den arbetslöse att vara geografiskt rörlig. Hur pass effektiva har då de olika åtgärderna varit m a p att förbättra den arbetslöses ställning på den reguljära arbetsmarknaden?

Innan vi påbörjar sammanfattningen av politikens individeffekter är det viktigt att notera att många av de resultat som vi diskuterar nedan rör relativa jämförelse av olika åtgärders effektivitet. Detta är avsiktligt eftersom den grundläggande utvärderingsfrågan, ”Huruvida det är bättre att delta i en åtgärd än att vara öppet arbetslös”, varit svår att besvara under senare år; se Carling & Larsson (2000a).¹³ Orsaken är att det sällan existerat en grupp arbetslösa som aldrig kommer att delta i en åtgärd (vilka i normalfallet utgör kontrollgruppen i dessa studier): I Sverige har det, åtminstone sedan mitten av 1980-talet, nästan alltid funnits en möjlighet att delta i någon åtgärd vid ett senare tillfälle. Följaktligen bör resultaten av de flesta svenska utvärderingsstudier som avser tiden efter mitten av 1980-talet tolkas med försiktighet. Man kan inte utesluta att studierna ofta besvarar frågan om effekten av att delta i en åtgärd vid en viss tidpunkt i stället för en senare, snarare än den klassiska frågan om effekten av att delta jämfört med att inte göra det.¹⁴

¹³ Carling och Larssons artikel debatteras i två nummer av *Arbetsmarknad & Arbetsliv*; se Behrenz (2000), Carling & Larsson (2000b, 2001) och Harkman (2000, 2001).

¹⁴ Det finns en del lösningar på problemet inom ramen för den traditionella utformningen av arbetsmarknadspolitikerna (s k naturliga experiment), men dessa är mer undantag än regel. Vi vill därför peka på vikten av att introducera nya åtgärder i experimentform, dvs att man låter slumpen avgöra vem som får delta. Därigenom skulle vi kunna besvara frågan huruvida det är bättre att delta i en åtgärd än att vara öppet arbetslös. Utöver detta finns det även andra fördelar med experiment, t ex undviker man att många individer deltar i en åtgärd som senare visar sig vara verkningslös eller till och med negativ för individen; man satsar inte stora resurser på åtgärder som senare visar sig vara verkningslösa; och metoden är enkel att begripa och har hög vetenskaplig acceptans.

4.2.1 Arbetsmarknadsutbildning

Den yrkesinriktade arbetsmarknadsutbildningen är den åtgärd som blivit mest utvärderad i Sverige. Under merparten av 1980-talet ökade deltagande i utbildning den arbetslöses chans till reguljär sysselsättning, dessutom blev lönen i det nya jobbet högre än vad motsvarande individer utan utbildning fick; se t ex Axelsson (1989) och Axelsson & Löfgren (1992). Denna positiva effekt verkar dock ha övergått till att bli insignifikant, eller t o m negativ, för dem som deltog i en utbildning under slutet av 1980- och i början av 1990-talet; se t ex Harkman, Jansson & Tamás (1996), Harkman (1997), Regnér (1997) och Harkman, Johansson & Okeke (1999).¹⁵ Möjliga förklaringar¹⁶ till att effekten av att delta i en arbetsmarknadsutbildning försämrats under 1990-talet är att den använts till att förhindra utförsäkring och att den dimensionerats i en omfattning som inte motsvarade någon reell efterfrågan i ekonomin på specifika yrkeskunskaper.

Under 1990-talet verkar inte heller den yrkesinriktade arbetsmarknadsutbildningen stå sig särskilt väl vid en jämförelse mellan olika åtgärders effektivitet. Carling & Richardson (2001) jämför åtta olika åtgärders förmåga att leda till ett jobb så snabbt som möjligt. Resultaten visar att de som påbörjade en åtgärd under perioden 1995 till 1997 snabbast fann ett jobb om åtgärden bestod av praktik med vanliga arbetsuppgifter, snarare än arbetsmarknadsutbildning. Liknande resultat återfinns i Harkman, Johansson & Okeke (1999).

Under 1990-talet har en rad nya utbildningsåtgärder introducerats. En sådan är det nationella IT-programmet (Swit); där Industrieförbundet och branschorganisationen IT-företagen, på uppdrag av regeringen, genomförde en arbetsmarknadsutbildning som skulle ge yrkeskompetens för bristyrken inom IT-området. Johansson & Martinson (2001) finner, vid en jämförelse mellan Swits och AMV:s jämförbara IT-utbildningar, att de individer som deltog i en Swit-utbildning hade större chans att erhålla ett jobb efter utbildningens slut. Enligt Johansson & Martinson så är en trolig förklaring till detta att Swit-deltagarna haft intensivare kontakter med presumtiva arbetsgivare före och under utbildningstiden.

¹⁵ En del av resultaten i Harkman (1997), Harkman, Jansson & Tamás (1996) och Harkman, Johansson & Okeke (1999) visar på positiva effekter av att delta i arbetsmarknadsutbildning, men endast i de fall man *inte* tar hänsyn till potentiella selektionsproblem.

¹⁶ Här utgår vi ifrån att resultaten inte återspeglar selektionsproblemet: De som deltar i en utbildning har, till skillnad från dem som inte deltar i en annan åtgärd, specifika egenskaper som gör att resultaten blir bättre/sämrre.

4.2.2 Subventionerad sysselsättning

I detta avsnitt kommer vi att diskutera erfarenheten av olika former av subventionerad sysselsättning: beredskapsarbete och åtgärder av mer storskalig natur, olika former av anställningsstöd, starta eget-bidrag och ungdomsåtgärder.

Den traditionella subventionerade sysselsättningen (här avses främst beredskapsarbete) har dessvärre visat sig ha en mycket liten effekt, oavsett tidsperiod, på den arbetslöses anställningssannolikhet och lön; se t ex SOU 1993:43. Under 1990-talets lågkonjunktur initierade man dessutom storskaliga program, så som arbetslivsutveckling (ALU), arbetspraktik (API) och ungdomspraktik, med en låg kostnad per deltagare. Utvecklingen var naturlig med tanke på antalet personer som deltog i åtgärder (runt 4 procent av arbetskraften under stora delar av 1990-talet) och de kostnader som var involverade. Ett viktigt resultat i detta sammanhang är dock att man i internationella studier funnit att åtgärder som omfattar ett stort antal personer till relativt låga kostnader per programdeltagare har en mycket liten, om någon, effekt på den arbetslöses ställning på den reguljära arbetsmarknaden; se t ex OECD (1993) och Martin (1998).

Det finns ännu få utvärderingar av den subventionerade sysselsättningen i Sverige under 1990-talet. Två jämförande studier är dock Carling & Richardson (2001), Harkman, Johansson & Okeke (1999). Resultaten för ALU, beredskapsarbete och API är klart sämre än för t ex starta eget-bidrag och rekryteringsstöd. En möjlig förklaring till detta resultat kan vara att de arbetsuppgifter som ska utföras av individen i t ex ALU och API inte ska ligga inom ramen för arbetsgivarens ordinarie verksamhet. Detta har tillkommit för att undvika omfattande undanträngningseffekter, samtidigt som det naturligtvis innebär att de färdigheter den arbetslöses får i dessa åtgärder har ett litet värde på den reguljära arbetsmarknaden.

Personer som erhåller anställningsstöd (t ex rekryteringsstöd) i början av en anställning har med stor sannolikhet ett jobb även sedan stödet upphört. Vid relativa åtgärdsjämförelser faller anställningsstöd också väl ut; se t ex Carling & Richardson (2001) och Harkman, Johansson & Okeke (1999).

I internationella studier har olika former av starta eget-bidrag visat sig vara en framgångsrik åtgärd; se Martin (1998). Samma sak tycks gälla i Sverige. Företag som startas av arbetslösa med bidrag överlever i samma utsträckning som andra nystartade företag (Okeke 1999) och återkommer i relativt liten utsträckning till arbetslöshet (Carling & Gustafson 2000).

Sedan mitten av 1980-talet så har det funnits speciella åtgärder för ungdomar. Det finns dock få studier av dess effekter; Larsson (2001) utgör ett undan-

tag. Hon finner att deltagande i ungdomspraktik leder till såväl lägre inkomster som lägre anställningssannolikhet jämfört med vad dessa hade varit om personen hade fortsatt söka jobb som öppet arbetslös. Vid en jämförelse mellan olika program, så verkar det vara bättre för den unga människan att delta i ungdomspraktik än att delta i arbetsmarknadsutbildning. I detta sammanhang kan det också vara värt att notera studier av effekten för ungdomar av att delta i ”vanliga” åtgärder (främst arbetsmarknadsutbildning och beredskapsarbete). Den sammantagna effekten är dock oklar: i Ackum (1991) är effekten insignifikant, i Korpi (1994) är den positiv och i Regnér (1997) är den negativ. Sehlstedt & Schröder (1988) finner att om åtgärden ligger inom ramen för en väl utarbetad plan, dvs i linje med personens möjligheter och behov och med beaktande av arbetsmarknadens efterfrågan, så ökar den unga människans möjlighet till etablering på den reguljära arbetsmarknaden.

Förklaringen till de ringa, och ibland negativa, individeffekterna av att delta i en arbetsmarknadspolitisk åtgärd är inte ordentligt utredd. En delförklaring skulle dock kunna vara att sökaktiviteten näst intill upphör då de arbetslösa deltar i en åtgärd; se Edin & Holmlund (1991), Ackum Agell (1996), Harkman & Jansson (1995) och Regnér & Wadensjö (1999).

Resultaten från arbetsmarknadspolitikens individeffekter pekar också på att det finns en potentiell målkonflikt med resultaten från dess makroeffekter: De åtgärder som är mest effektiva för individen verkar också leda till störst undanträngning.

4.3 Stigmatisering av långtidsarbetslösa

Både utländska och svenska studier tyder på att arbetsgivarna är tveksamma till att anställa någon som varit arbetslös under en längre tid. En norsk studie (Colbjørnsen, Dahl & Hansen 1992) visar på små attitydförändringar hos arbetsgivare m a p att anställa någon som varit arbetslös upp till ett halvt år; däremot är arbetsgivarna tveksamma till att anställa någon som varit arbetslös längre än så.

Liknande resultat återfinns i Agell & Lundborg (1999): De finner att många personalchefer uppfattar de som varit öppet arbetslösa eller deltagit i någon arbetsmarknadspolitisk åtgärd som potentiellt mindre produktiva än de utan denna historia. Resultaten tyder vidare på att denna stigmatiseringseffekt mildras för personer som deltagit i en arbetsmarknadsutbildning jämfört med dem som enbart varit öppet arbetslösa. Man finner däremot ingen skillnad mellan att en-

bart vara öppet arbetslös och att delta i någon åtgärd som innebär subventionerad sysselsättning (t ex ALU eller beredskapsarbete).¹⁷

5 Slutord

Vad kan man då lära sig av denna sammanfattning när man ska utforma dagens arbetsmarknadspolitik? Ett svar skulle kunna vara att erfarenheterna av tidigare decenniers politik inte är relevanta för utformningen av dagens åtgärder. Denna invändning är naturligtvis korrekt i någon mening: Utvärderingar, som är ett resultat av tids- och datakrävande forskning, kommer aldrig att kunna vara ”färskvara” som idag talar om vilka effekter en åtgärd hade som avslutades igår. Däremot har vi svårt att se hur man ska kunna dra några som helst lärdomar om tänkbara effekter av pågående program på annat sätt än genom att lära av historien.

Vi tycker således att det finns viktiga slutsatser att dra från denna översikt. *För det första*, och här ges bara ett par exempel, arbetsgivarkontakter och praktik med regelrätta arbetsuppgifter verkar vara viktiga för att en åtgärd ska leda till jobb, samtidigt finns det en målkonflikt mellan makro- och individeffekter vid politikutformningen. *För det andra* är det naturligtvis djupt otillfredsställande att den grundläggande utvärderingsfrågan, ”Huruvida det är bättre att delta i en åtgärd än att vara öppet arbetslös”, varit svår att besvara under senare år. En lösning på problemet är att införa nya arbetsmarknadspolitiska åtgärder i experimentform istället för att göra dem direkt tillgängliga för alla arbetslösa. *För det tredje* så måste arbetsmarknadspolitiken dokumenteras bättre för att uppföljningar och utvärderingar ska vara av högsta möjliga kvalitet. *För det fjärde* så behövs det mycket mer forskning om såväl de arbetsmarknadspolitiska åtgärderna som om hur politiken bäst bör organiseras för att kunskapsunderlaget vid politikutformningen ska bli så bra som möjligt.¹⁸

¹⁷ Behrenz (1998) och Klingvall (1998) studerar också denna fråga, men deras studier rör ett speciellt urval, nämligen de arbetsgivare som utnyttjar förmedlingens tjänster. De finner att arbetsgivare hellre anställer en arbetslös som deltagit i en åtgärd än någon som varit öppet arbetslös. Man finner också att arbetsgivaren föredrar de som deltagit i arbetsmarknadsutbildning före de som deltagit i någon annan arbetsmarknadspolitisk åtgärd.

¹⁸ I detta sammanhang bör man komma ihåg att resultat från enskilda studier ska tolkas med viss försiktighet – det är den samlade kunskapen på ett område som bör utgöra grunden för större politikomläggningar.

Till sist: Det är vår bestämda uppfattning att en systematisk utvärdering av de arbetsmarknadspolitiska åtgärderna och ett målmedvetet kvalitetsarbete med data väsentligt kan förbättra underlagen vid politikutformningen. På så vis kan arbetsmarknadspolitiken få ökad träffsäkerhet och knappa resurser kan komma till bästa möjliga användning.

Referenser

Ackum, S, (1991), "Youth Unemployment, Labor Market Programs and Subsequent Earnings", *The Scandinavian Journal of Economics*, 94, s 531-541.

Ackum Agell, S, (1994), "Vad bör göras med arbetsmarknadspolitiken?", stencil, Arbetarrörelsens ekonomiska råd, LO, Stockholm.

Ackum Agell, S, (1995), "Svenska arbetsmarknadspolitik under konjunkturuppgången", i *Arbetsmarknadspolitik – vad kan vi lära för framtiden*, SAF:s förlagsservice, Sandviken.

Ackum Agell, S, (1996), "Arbetslösas sökaktivitet", i SOU 1996:34 *Aktiv arbetsmarknadspolitik*, expertbilaga till Arbetsmarknadspolitiska kommitténs betänkande, Fritzes, Stockholm.

Ackum Agell, S, (1998), "Medling och arbetsmarknadspolitik – åtgärder för en förbättrad lönebildning?", i SOU 1998:141 *Medling och Lönebildning. Bilagor till slutbetänkande från utredningen om ett förstärkt förlikningsmannainstitut*, Fritzes, Stockholm.

Ackum Agell, S, Forslund, A, Harkman, A, Johansson, E, Lundin, M, Martinson, S & Persson, K, (2000) "Erfarenheter av nittiotalets arbetsmarknadspolitik", Stencilserie 2000:2, IFAU, Uppsala.

Ackum Agell, S & Lundin, M, (2001), "Erfarenheter av svensk arbetsmarknadspolitik", *Ekonomisk Debatt*, årg 29, nr 4, s 239-250.

Agell, J & Lundborg, P, (1999), "Survey Evidence on Wage Rigidity and Unemployment: Sweden in the 1990s", Working Paper 1999:2, IFAU, Uppsala.

Ams, (1997), "Åtgärdernas undanträngningseffekter – en enkätstudie utifrån deltagarperspektivet", Ura 1997:12, Arbetsmarknadsstyrelsen, Solna.

Ams, (1998a), "Åtgärdsundersökningen 1998 – en uppföljning av deltagare som avslutat konjunkturberoende åtgärd fjärde kvartalet 1996", Apra 1998:3, Arbetsmarknadsstyrelsen, Solna.

Ams, (1998b), "Undanträngningseffekter av arbetsmarknadspolitiska åtgärder – en enkätundersökning ur både arbetssökande och arbetsgivarperspektiv", Ura 1998:8, Arbetsmarknadsstyrelsen, Solna.

Andersson, F, (1999), "Job Flows in Swedish Manufacturing 1972-1996", Working Paper 1999:4, IFAU, Uppsala.

Axelsson, R, (1989), *Svensk arbetsmarknadsutbildning - En kvantitativ analys av dess effekter*, Umeå Economic Studies No 197, Umeå universitet.

Axelsson, R & Löfgren, K-G, (1992), "Arbetsmarknadsutbildningens privat- och samhällsekonomiska effekter", EFA-rapport Nr 25, Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm.

Behrenz, L, (1998), "An Impact Analysis of a Personnel Increase at Swedish Employment Offices" i *Essays on the Employment Service and Employers' Recruitment*, doktorsavhandling, Lund Economic Studies Nr 79, Lunds universitet.

Behrenz, L, (2000), "Låt inte det bästa bli det godas fiende – om att utvärdera svensk arbetsmarknadspolitik", *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, årg 6, nr 4, s 271-274.

Behrenz, L, Delander, L, Niklasson, H & Nyberg, E, (1999), "Utvärdering av lokal samverkan mot arbetslöshet. Slutrapport.", Centrum för arbetsmarknadspolitisk forskning, Växjö.

Benmarker, H, Davidsson, L, Forslund, A, Hemström, M, Johansson, E, Larsson, L, Martinson, S & Persson, K, (2000) "Dataproblem vid utvärderingen av arbetsmarknadspolitik", Forskningsrapport 2000:5, IFAU, Uppsala.

Calmfors, L, (1994), "Active Labour Market Policy and Unemployment - A Framework for the Analysis of Crucial Design Features", *OECD Economic Studies*, nr 22

Calmfors, L & Forslund, A, (1990), "Wage Formation in Sweden", i Calmfors, L, (red.), *Wage Formation and Macroeconomic Policy in the Nordic Countries*, SNS och Oxford University Press.

Calmfors, L & Skedinger, P, (1995), "Does Active Labour Market Policy Increase Employment? – Theoretical Considerations and some Empirical Evidence for Sweden", *Oxford Review of Economic Policy*, 11(1), 91-108.

Carling, K & Gustafson, L, (2000), "Starta eget-bidrag eller rekryteringsstöd. Vilket är effektivast?", *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, årg 6, nr 2, s 85-96.

Carling, K & Larsson, L, (2000a), "Att utvärdera arbetsmarknadsprogram i Sverige" *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, årg 6, nr 3, s 185-192.

Carling, K & Larsson, L, (2000b), "Replik till Lars Behrenz och Anders Harkman", *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, årg 6, nr 4, s 278-281.

Carling, K & Larsson, L, (2001), "Replik till Anders Harkman", *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, årg 7, nr 1, s 69.

Carling, K & Richardson, K, (2001), "En jämförelse av arbetsmarknadsprogrammets effekter på anställningssannolikheten", *Ekonomisk Debatt*, årg 29, nr 4, s 255-261.

Colbjornsen, T, Dahl, S-Å & Hansen, H-T, (1992), "Langtidsarbeidsloshet. Årsaker, konsekvenser og mestring". SNF-rapport no. 83/1992, Stiftelsen for Samfunns og næringslivsforskning, Bergen.

Dahlberg, M & Forslund, A, (1999), "Direct Displacements Effects of Active Labour Market Programmes: The Case of Sweden", Working Paper 1999:7, IFAU, Uppsala

Edin, P-A & Holmlund, B, (1991), "Unemployment, Vacancies and Labour Market Programmes: Swedish Evidence", i F Padoa-Schioppa (red.), *Mismatch and Labour Mobility*, Cambridge University Press.

Edin, P-A, & Holmlund, B, (1994), *Arbetslösheten och arbetsmarknadens funktionssätt*, bilaga 8 till LU94, Fritzes, Stockholm.

Edin, P-A, Heiborn, M & Nilsson, C, (1998), "Interregional Migration in Sweden" i Heiborn, M, *Essays on Demographic Factors and Housing Markets*, Economic Studies 40, nationalekonomiska institutionen, Uppsala universitet.

Forslund, A, (1992), *Arbetslöshet och arbetsmarknadspolitik*, bilaga 7 till LU92, Allmänna förlaget, Stockholm.

Forslund, A, (1995), "Unemployment – Is Sweden Still Different?", *Swedish Economic Policy Review*, vol 2, s 17 – 58.

Forslund, A, (1996), "Direkta undanträngningseffekter av arbetsmarknadspolitiska åtgärder", rapport till Riksdagens revisorer.

Forslund, A, (1997), *Lönebildningen och arbetsmarknadens funktionssätt*. Bilaga 1 till SOU 1997:164, Stockholm.

Forslund, A & Kolm, A-S, (2001), "Lönebildning, arbetslöshet och arbetsmarknadspolitik", *Ekonomisk Debatt*, årg 29, nr 4, s 303-310.

Forslund, A & Krueger, A, (1993), "An Evaluation of the Swedish Active Labor Market Policy: New and Received Wisdom", i R B Freeman m fl (red.) *The Welfare State in Transition. Reforming the Swedish Model*, University of Chicago Press, Chicago.

Fredriksson, P, (1999), "The Dynamics of Regional Labor Markets and Active Labor Market Policy: Swedish Evidence", *Oxford Economic Papers*, vol 51, s 623-648.

Gramlich, E & Ysander, B-C, (1981), "Relief Work and Grant Displacement in Sweden", i G Eliasson m fl (red.), *Studies in Labor Market Behavior: Sweden and the United States*, IUI, Conference Reports (1981:2).

Harkman, A, (1988), "Arbetsmarknadspolitikens effekter på geografisk rörlighet", rapport från utredningsenheten 1988:19, Arbetsmarknadsstyrelsen, Solna.

Harkman, A, (1997), "Den yrkesinriktade arbetsmarknadsutbildningen 1994 – effekter för individen", Ura 1997:10, Arbetsmarknadsstyrelsen, Solna.

Harkman, A, (2000), "Går det att utvärdera svensk arbetsmarknadspolitik?", *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, årg 6, nr 4, s 275-277.

Harkman, A, (2001), "Att utvärdera svensk arbetsmarknadspolitik – några ytterligare synpunkter", *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, årg 7, nr 1, s 65-68.

Harkman, A, Jansson, F & Tamás, A, (1996), "Effects, Defects and Prospects – An Evaluation of Labour Market Training in Sweden", Working paper 1996:5, Arbetsmarknadsstyrelsen, Solna.

Harkman, A & Jansson, F, (1995) "Sökaktivitet, återanställning och chansen att få jobb", Ura 1995:4, Arbetsmarknadsstyrelsen, Solna.

Harkman, A, Johansson, A, Okeke, S (1999), "Åtgärdsundersökningen 1998 – Åtgärdernas effekter på deltagarnas sysselsättning och löner", Ura 1999:1, Arbetsmarknadsstyrelsen, Solna.

Holmlund, B, (1990), *Svensk lönebildning - teori, empiri, politik*, bilaga 24 till LU90, Allmänna förlaget, Stockholm.

Holmlund, B, (1993), "Arbetslöshetskrisen - konjunkturfenomen eller systemfel", i bilaga 12 till Ekonomikommisionens förslag, *Nya villkor för ekonomi och politik*, SOU 1993:16.

Holmlund, B, Löfgren, K-G & Wadensjö, E, (1993), *Arbetsmarknadspolitik på nya vägar. Tre forskare om arbetsmarknadspolitikens handlingsutrymme.*, Fritzes, Stockholm.

Jackman, R, (1994), "What Can Active Labour Market Policy Do?", *Swedish Economic Policy Review*, vol 1, s 221-257.

Johansson, P & Martinson, S, (2001), "Varför lyckades det nationella IT-programmet, Swit? En jämförelse mellan två arbetsätt", *Ekonomisk Debatt*, årg 29, nr 4, s 293-302.

Klingvall, M, (1998), "Arbetsgivarnas attityder", Ura 1998:9, Arbetsmarknadsstyrelsen, Solna.

Korpi, T, (1994), *Escaping unemployment. Studies in the individual consequences of unemployment and labor market policy*. Swedish Institute for Social Research 24, Stockholms universitet.

Larsson, L, (2001), "Utvärdering av ungdomsåtgärder", *Ekonomisk Debatt*, årg 29, nr 4, s 273-284.

Lundin, M, (1999), "Arbetsförmedlingsnämnderna. En implementeringsstudie", Stencilserie 1999:6, IFAU, Uppsala.

Lundin, M & Skedinger, P, (2000), "Decentraliserad arbetsmarknadspolitik – effekter av ett ökat kommunalt inflytande i arbetsförmedlingsnämnderna", *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, årg 7, nr 1, s 47-63.

Martin, J, (1998), "What Works Among Active Labour Market Policies: Evidence from OECD Countries Experiences", OECD, labour market and social policy – occasional papers no 35.

Martinson, S, (1999), "Aktivare användning av arbetslöshetsersättningen. En uppföljning", Forskningsrapport 1999:7, IFAU, Uppsala.

McCormick, B & Skedinger, P, (1992), "Why do Regional Unemployment Differentials Persist?" i P Skedinger *Essays on Wage Formation, Employment, and Unemployment*, Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Oeconomica Upsaliensia 22.

Nilsson, C, (1982), "Sysselsättningspolitiken och arbetsmarknadens regionala anpassningsproblem", i *Arbetsmarknadspolitik under debatt*, Liber.

Nyberg, S, & Skedinger, P, (1998), *Arbetsförmedlingarna. Mål och drivkrafter*, Ds 1998:16, Finansdepartementet, Stockholm.

OECD, (1993), Employment Outlook.

Okeke, S, (1999), "Starta eget-bidragets effekter", Ura 1999:12, Arbetsmarknadsstyrelsen, Stockholm.

Persson, H, (1999), *Essays on labour demand and career mobility*, Swedish Institute for Social Research 40, Stockholms universitet.

Persson, K & Johansson, E, (2000), "Friare användning av arbetsmarknadspolitiska medel. Slutrapport", Forskningsrapport 2000:1, IFAU, Uppsala.

Persson, K & Regnér, H, (1999), "Friare användning av arbetsmarknadspolitiska medel. Delrapport 1", Stencilserie 1999:1, IFAU, Uppsala.

Regnér, H, (1997), *Training at the Job and Training for a New Job: Two Swedish Studies*, Swedish Institute for Social Research 29, Stockholms universitet.

Regnér, H & Wadensjö, E, (1999), *Arbetsmarknadens funktionssätt i Sverige. En beskrivning baserad på nya intervjudata*, Sofi, Stockholms universitet.

Riksdagen revisorer, (1994), *Arbetsmarknadspolitiken. En granskning av åtgärder mot arbetslöshet*, 1993/94:RR9, bilaga 1.

Rothstein, B, red, (1997), *Politik som organisation. Förvaltningspolitikens grundproblem*, SNS Förlag, Stockholm.

RRV, (1996), *Effektiv ledning. Förutsättningar för styrning och uppföljning inom socialförsäkrings- och arbetsmarknadsområdet*, RRV 1996:60, Stockholm.

RRV, (1999), *Effektiviteten i arbetsförmedlingen*, RRV 1999:15, Stockholm.

RRV, (2000), *Försöksverksamheten med friare medelsanvändning i arbetsmarknadspolitiken*, RRV 2000:3, Stockholm.

RRV, (2001), *Arbetsförmedlingens företagsinriktade arbete*, RRV 2001:2, Stockholm.

Sehlstedt, K & Schröder, L, (1988), *Språngbräda till arbete?*, EFA, Allmänna förlaget, Stockholm.

SOU 1993:43, *Politik mot arbetslöshet*, betänkande av EFA, Allmänna förlaget, Stockholm.

SOU 1996:34, *Aktiv arbetsmarknadspolitik*, betänkande av Arbetsmarknadspolitiska kommittén, Fritzes, Stockholm.

Storrie, D & Nättorp, B, (1997), *Starthjälp. Geografisk rörlighet 1978-1995 och en utvärdering av starthjälpen*, EFA, Arbetsmarknadsdepartementet.

Svenska Kommunförbundet, (1999), *Kommunerna i arbetsmarknadspolitiken. En enkätundersökning 1998*, Svenska Kommunförbundet, Stockholm

Westerlund, O, (1992), *Internal Gross Migration in Sweden. The Effect of Variation in Mobility Stimuli and Regional Labour Market Conditions*, Umeå Economic Studies nr 292, Nationalekonomiska institutionen, Umeå universitet.